

Ajalooline eestlaste teekond üle Kaukasuse mägede (Burna – Eesti Aiake): kaardile märgitu saateks

Leeni Langebraun

[Kaardi vaatamiseks Google Mapsis klõpsa siia.](#)

Kui kuulsin mõni aasta tagasi, et Venemaal Taga-Kaukaasias Krasnaja Poljana (Красная Поляна) alevi naabruses asuva Eesti Aiakese (Punase-Lageda eesti asundus ehk Эстосадок) asutanud eestlased saabusid sinna Põhja-Kaukaasiast üle Kaukasuse mägede, ei uskunud ma seda. Kuigi olen sündinud ja elanud esimesed 17 aastat Abhaasias Sulevi eesti külas, mis ei ole Eesti Aiakesest üldse kaugel, ei olnud ma sellest teekonnast varem kuulnud. Lapse ja teismelisena olin ise ka vahel mägedes käinud ja teadsin, millised on mäed, kus kõrgus üle 2000 m merepinnast, ning sedagi, mis on „mäehaigus”. Olen mõne korra külastanud ka Eesti Aiakest ning jäädvustanud otse selle küla kohal kõrguvaid kaljuseid ja lumiseid mägesid nii fotodele kui videosse. Nii oli üsna raske uskuda, et 1886. aastal võisid väljarännanud pered koos lastega nendest kõrgetest mägedest üle tulla.

Ei oska kuidagi selgitada, miks ei räägitud sellest „üle mägede tulekust” Sulevis ega meie naaberkülas Salmes — kuigi minu lapsepõlvesõbranna vanaema Elvine Tomason (neiupõlves Roosa), kes elas meie naabruses, oli tegelikult Eesti Aiakesest pärit.¹ Ta rääkis lastele üsnagi palju oma lapsepõlvest ja elust Punasel Lagedal (nii nimetati seda küla Sulevis), rääkis sellest, kuidas Mzõmta (Мзымта)² jõgi oli mitu korda eesti külale pahandust tekitanud, viies endaga kaasa nii põlde koos saagiga kui ka vahel maju. Kuid millegipärast ei jutustanud ta kunagi „üle mägede tulekust” (arvan, et see oleks lapsele meelde jäänud). Eesti Aiakese, Sulevi ja Salme külade rahvas käis omavahel läbi, põhiliselt käidi üksteisel külas kooride ja etendustega. Külas aeg-ajalt ikka räägiti sellest, kuidas Sulevi pasunakoor käis üle mägede Punasel Lagedal ja mis kõik tee peal juhtus. Ka Sulevi küla noored käisid suviti üle mägede Punasel Lagedal. Olin siis veel liiga noor ja ei saanud seepärast ise seda teekonda kordagi

¹ Elviine Roosa vanemate talu nime järgi on saanud oma nime Roosa huutor (Роза Хутор), mille lähistel asus 2014. aasta Sotši olümpiamängude suusatamise võistluspaik.

² Mzõmta (vanadel kaartidel ka Мдзимта, Мидзимта, Мезюмта ja Медзюмта) sai oma nime nende maade kunagise kuulsalt valitseja Mdõ Marštšani (Мды Марцан) järgi. Tema eesnimi Mdõ on olnud aluseks ka teistele kohanimedele Abhaasias (nt. Mzõmta jõe lähtejärv Mdzõ (Мдзы või Мдзымта-адзымыжь), mis praegu kannab nime Kardõvatš (Кардывач); Mzõ järv (Мзы); Mdõ mäeahelik (Мды); ja Mdzaa küla (Мдзаа) tänapäeva Gagra lähistel) (Чачхалиа, Д. К. К истории Красной Поляны и ее окрестностей. — Кавказские научные записки, 3(4), 2010, lk. 217). Venekeelses kirjanduses levinud, ühe Sotši ekskursioonijuhhi raamatus avaldatud väide, nagu tähendaks Mzõmta ubõhhi või adõgee keelest tõlgituna 'pöörast' või 'hullumeelset' jõge, ei vasta tõele.

läbi teha. Kui oleksin juba saanud, siis enam ei käidud. Meie perealbumis on fotod isast ja emast Punase Lageda tee peal 1950. või 1960. aastatel: kastiga veoauto taustal on Sulevi rahvas, kes sõidab külla. Hiljem meenus mulle kümmekond aastat tagasi Lembit Võime käest kuuldu, et minu esivanemad on Põhja-Kaukaasiast üle mägede tulnud. Kuna teadsin, et mu esivanemad tulid Sulevisse hoopis Musta mere ranniku kaudu, ei võtnud ma siis tema juttu tõsiselt, hoolimata tema kui ajaloolase ja asundusteuuriija taustast.

Kui jõudsin vanade eestikeelsete ajalehtede ja mälestuste lugemiseni, tuli välja, et seda „teekonda üle mägede” on mitmes allikas³ kirjeldatud. Kainestav oli endale teadvustada, et suvel 1886, mil 36 eesti peret üle mägede läksid, ei olnud kaljudesse raiutud teed Adlerist (rannikult) Krasnaja Poljanasse veel olemas: see ehitati alles 1897–1899. Teisisõnu oli rännak Musta mere äärest Eesti Aiakesse tollal samasugune mägitel mööda turnimine nagu Põhja-Kaukaasiast üle mägede tulek.

Mõni aasta tagasi sattus mulle pooljuhuslikult uuesti kätte raamat,⁴ mille olin 2007. aastal Sotšist ostnud ja kus on muu hulgas peatükk „Kuidas kreeklased eestlastega kohtusid”.⁵ Raamatu autor kirjeldab Krasnaja Poljana ümbruskonna matkamarsruute ja natuke ka ajalugu, sealhulgas seda, kuidas lõppes Kaukaasia sõda (1817 või 1829 – 1864), milles viimaseks venelaste vallutatud kohaks oli just Kbaade (Кбааде) — see nimekuju tuli vene keelde mugandatuna abhaasi keelest, kus Gubaa-dvõ (Губаа-двы) tähistas tulevase Krasnaja Poljana asukohta.⁶ Sellepärast peetigi Kaukaasia sõja lõppu paraad 3. juunil 1864 just seal. Mõne kilomeetri kaugusel asuva Eesti Aiakese koht kandis enne, kui eestlased selle taasasustasid, nime Kvara-Tšgja (Квара-Чгя).⁷ Raamat kirjutab ka, et need kohad jäid peale sõda aastateks tühjaks, kuna seal elanud mägiráhvad lahkusid Türgisse, ja kuigi Vene võimud püüdsid asustada sinna kasakaid ja sunnitöölisi, ei jäänud venelased tollal seal püsima. Edasi mainib raamatu autor kreeklasi, kes asusid sinna 1878. aastal üle mägede Põhja-Kaukaasiast, ja siis 8 aastat hiljem tulnud eestlasi. Raamatus on nimetatud ka mõned mäeahelikud, mille kaudu tuldi.

Et samas raamatus olid ka kaardid ja matkateede kirjeldused, hakkasin võimalikku eestlaste teekonda kaartidelt uurima. Otsustasin selle tee üles otsida, et veenduda, kuidas said tasase maaga harjunud eesti pered koos lastega üle Kaukasuse peaaeheliku tulla.

Tänapäeval on internetis saadaval väga täpsed kolmemõõtmelised satelliitkaardid kõikide maailma piirkondade kohta. Võtsin ette tarkvara *Google Earth* ja hakkasin Kaukasuse mägesid uurima, samal ajal seda tarkvara kasutama õppides.

³ Nt. Ingermaa, August. Mõnda mälestusi Punaselageda eesti asundusest Kaukaasias. (Käsikiri.) Tallinn, 1958. Digiteeritult: Tallinn, 2012, <http://ida.aule.ee/kirjutised/index.html#ingermaa>

⁴ Николин, С. Н. Путешествия по сказочному краю : Красная Поляна – путь к мечте. Ростов-на-Дону, Донской издательский дом, 2005.

⁵ Как встретились греки с эстонцами. Sealsamas, lk. 59.

⁶ *Gubaa* on hõimu nimi ja *dvõ* 'lagendik' (ehk vene keeles *поляна*). Kreeklased asendasid hõimu nime sõnaga „punane” (*красная*), sest kui nad sügisel kohale jõudsid, olid mahajäetud lagedatele kohtadele jõudnud kasvada võimsad sõnajalad, mille lehed olid sügisel pruunikaspunast värvi.

⁷ Чаччалиа, Д. К. К истории Красной Поляны и ее окрестностей. — Кавказские научные записки, 3(4), 2010, lk. 217.

Vanadest ajalehtedest ja mälestustest vajalike kohtade väljaotsimise juures aitas mind palju Andres Aule. Tal on õnnestunud ajapikku ja suure töö tulemusel oma veebisaidile ida.aule.ee kokku koguda ja digiteerida suur hulk ajalooallikaid Kaukaasia eesti asunduste kohta.

Võtsin eesmärgiks leida võimalik teekond Põhja-Kaukaasias Psebai (Псебай)⁸ linna lähistel asuvast Burna (praegu Бурный, varem Бурное) eesti külast⁹ — kust eestlaste mägedeületus teadaolevalt algas — üle Kaukasuse mägede peaheliku Eesti Aiakesse nii, et see oleks läbitav igas vanuses inimestele. Kuid millele seejuures tugineda? August Ingermaa kirjutab Eesti Aiakese rajajate teekonna kohta oma mälestustes:¹⁰ „Teel pandi puhkamisleeridele eestipärased nimed: Kүүnarnukk, Arakalage, Männiorg, Hirmus org, Tangusori, Lambauputussori, Käärkamber, Karuvärav jne.” Ent oli selge, et neist nimedest selle teekonna leidmisel palju abi ei ole. Ingermaa mälestustes mainitud kohanimedest osutusid siiski kasulikeks „Mustjõgi (Urušten)”¹¹ ja „Karuvärav”, mis õnnestus praeguste venekeelsete nimede (Уруштен ja Медвежьи ворота) järgi kaardil üles leida. Oluliseks orientiiriks pidasin ka Ingermaa vihjet üle mägede teekonda alustanud seltskonna kohta: „Burna külast oli nähtud veel esimesel reisiööl mägedes nende laagrituld [...]”¹² See tähendas, et teele asuti Burna külast otse märke, mitte ei liigutud piki Malaja Laba (Малая Лаба) jõge, kus oleks varsti peale teele asumist jõutud mäe nuka taha.

Kaarti täpsemalt uurides õnnestuski üsna pea leida tee, mida mööda sai Kaukasuse peaheliku ületada mäekurude kaudu nii, et kõige kõrgemad teele jäävad punktid olid 2200 m merepinnast. Sellest hoolimata pidi see umbes 85 km pikkune teekond olema eestlastele ränk. Ei saa jätta mõtlemata, kui raske võis olla selle tee läbinute elu Põhja-Kaukaasia asundustes, et nad selle üsnagi meelegaheitleliku sammu ette võtsid!

Oletasin, et neil pidi olema olnud läbikäimist kreeklastega, kes käisid selle teekonna läbi enne eestlasi. Suvel 2013 õnnestuski mul leida Krasnodari arhiivist selle seose kohta kaudsed tõendid. Nimelt on teada, et osa Eesti Aiakesse ümber asunud eestlasi oli varem elanud Põhja-Kaukaasias Kubani oblastis Eesti-Maruhhas (Маруха-Эстонское) ja Sorikülas (Хуса-Кардоник).¹³ Võimud olid andnud 370 eesti soost meeshingele Põhja-Kaukaasiast Kasinka külast¹⁴ Eesti-Maruhhasse ja Sorikülla ümberasumiseks loa 1873. aastal. Sellesamas loas anti ka 80 kreeka meeshingele õigus asuda kohakesse nimega Hasaut (Хасаут) mitte väga kaugel neist kahest eesti asundusest. Üsna varsti pärast nendesse küladesse jõudmist hakkasid eestlased ja kreeklased saatma (ja saatsid mitu aastat) võimudele kirju, kurtes sealseid halbu loodustingimusi, s. o. põllumaa vähesust, ja paludes end ümber asustada. Mitmedki eesti pered pöördusid Eesti-Maruhhasst ja Sorikülast tagasi Stavropoli kubermangu: Kasinkasse või Allmäele,¹⁵ kust omakorda osa neist siirdus mõni aasta hiljem Kalmõkkiasse ja asutas seal Eesti-

⁸ Adõgee, abasiini ja abhaasi keeltes tähendab *psõbe* ‘suurt vett’ (*ps* on ‘vesi, jõgi’).

⁹ Enne, kui eestlased 1870. aastal sinna asusid, kandis see koht — huvitaval kombel täpselt nagu Eesti Aiake — nime Kvara-Tšgja (Квара-Чря), mis abhaasi keeles pidavat tähendama ‘marulist voolu’.

¹⁰ Ingermaa 2012:6.

¹¹ Ingermaa 2012:12.

¹² Ingermaa 2012:7.

¹³ Need sõsarasundused paiknesid praeguse Karatšai-Tšerkessia territooriumil.

¹⁴ Tollal Stavropoli kubermangu kulunud Kasinkast (Казинка), mis oli üks esimesi eestlaste asundusi Kaukaasias, lahkusid viimased eestlased 1870. aastate lõpul.

¹⁵ Kasinkast mõne kilomeetri kaugusel asuvas Allmäe (Подгорное) külas elab eestlasi praegugi.

Haginski küla.¹⁶ Kreeklased aga asusid — väidetavalt omal volil — üle mägede Krasnaja Poljanasse. Tõenäoliselt läbis nendegi teekond Kaukasuse põhjalamil asuvat Burna eesti küla. Kuigi hiljem üle mägede kolinud eestlaste seast käisid mõned maakuulajad enne uut kohta üle vaatamas, võib arvata, et eestlased pidid olema saanud kreeklastelt otse või Burna eestlaste kaudu tagasisidet sobivate olude kohta uues elupaigas.

Kuigi olin otsitud tee leidnud, sain korraldatavate turismimatkade marsruute uurides internetist teada, et peamiselt alustatakse teekonda Psebaist Krasnaja Poljanasse siiski piki Malaja Laba jõge, kust minnakse edasi Urušteni jõele. Otsustasin ka selle tee kaardile märkida, kuid siis jäi asi kuidagi sinnapaika.

Midagi internetist otsides või avaldatud venekeelseid ajalooallikaid uurides sattusin skaneeritud sõjalis-statistilisele ülevaateraamatule Kubani oblasti kohta.¹⁷ Selles on kõige muu hulgas üsna täpselt kirjeldatud ka teid, mis viivad Psebaist üle mägede Romanovskisse (sellist nime kandis tol ajal Krasnaja Poljana).¹⁸

„Къ перевалу Псеашхо изъ станицы *Псебайской* [¹⁹] можно пройти тремя путями:

- 1) Колесный путь, остатокъ разработанной войсками дороги, доходить до урочища *Чернорѣчье*; далѣе до урочища *Умпырь* — вьючный путь; отсюда по охотничей тропѣ, разработанной для вьючнаго движенія въ урочище *Мастакань*, откуда дорога спускается ущельемъ рѣки *Аллоуса*, въ ущелье Черной рѣчки [²⁰] и, слѣдую вверхъ по ней поднимается на переваль. Съ перевала дорога спускается къ новому городу *Романовску* (Красная поляна).
- 2) Второй путь служить сокращениемъ предъидущаго, поднимаясь по 7-ми верстному крутому подъему на гору Ятыргварта; далѣе слѣдуетъ по гребню отрога и выходить къ урочищу *Мастакань*.
- 3) Третий путь болѣе короткій, но и болѣе трудный; онъ отходить отъ перваго пути у селенія *Бурное* и поднимается на гребень Бамбакского хребта, которымъ и слѣдуетъ до устья рѣки *Аллоуса*, выше котораго спускается въ ущелье рѣки Черной и выходить на первый путь.

¹⁶ Ka Esto-Haginsk (Эсто-Хагинское); asub Kasinka kohast tublisti põhja pool ja kannab praegu nime Jašalta (Яшалта). Just Eesti-Haginskist liikus kõigepealt läbi kogu Põhja-Kaukaasia Burnasse (linnulennul 285 km) ja sealt edasi üle mägede enamik Eesti Aiakese asutanud perekondi.

¹⁷ Корольковъ, Г. К. Военно-статистическое обозрѣніе Кубанской области. Тифлисъ, Типографія Штаба Кавказскаго Военнаго Округа, 1900, lk. 26–27.

¹⁸ Linnana eksisteeris Krasnaja Poljana *alter ego* Romanovsk alates 1898. aastast, kuid ainult paberil. Tegelikult sinna linna ei tekkinud ja see nimi kadus mõne aja pärast.

¹⁹ Eespool mainitud Psebai.

²⁰ Urušten. Selle jõe nime päritolu kohta on mitu versiooni, millest levinuima järgi tuleb see adõgeekeelsest nimest *Уэрыстэн*, mis omakorda tuleb osseedikeelsetest sõnadest *ors* ('valge') ja *don* ('jõgi'); venelased aga hakkasid kasutama hoopis nimesid *Черная река* ja *Черноречье* (vastavalt 'Must jõgi' ja 'Mustjõe'). Sedasama „Mustjõe“ mainib ka August Ingermaa oma mälestustes.

Слѣдуетъ замѣтить, что всѣ эти тропы поддерживаются въ хорошемъ состояніи чинами охоты *Великаго Князя Сергія Михайловича*, арендующаго [21] лѣса для охоты отъ рѣки Бѣлой до рѣки Лабы.”

Tee, mille olin juba kaardile märkinud, langes üldjoontes kokku raamatu punktis 3 kirjeldatud teega, mis pidi olema kõige lühem, kuid ka kõige raskem.

Edasi otsisin internetist ajaloolisi kaarte ja nende tähelepanelikumal uurimisel avastasin, et mõnelgi neist on punktiiriga tähistatud ka teed, reeglina need, mida on raamatus mainitud esimese või teise - na.

Nii märkisingi rakenduses *Google Earth* kaardile kolm teed, mida mööda eestlased võisid 1886. aasta suvel üle Kaukasuse mägede tulla. Millist neist esimesel mägede ületamisel kasutati, on raske öelda.

Oletan siiski, et selleks oli kaardil helerohelise joonega tähistatud tee, mis liigub Burnast otse üles mäkke ja sealt piki mäeahelikku ringiga edasi, jõudes Alousi jõe Uruštteni jõkke suubumise koha lähistel ringiga teiselt poolt jõge Uruštteni orgu ja ühineb teiste teedega. Selle tee kaardile kandmisel oli palju abi põhjalikust kirjeldusest ühes 1897. aasta väljaandes.²²

Olemas on ka põhjalik teekirjeldus²³ selle kohta, kuidas Burna külas elav eestlasest teejuht koos kaaslastega juhib ühe Jekaterinodari²⁴ gümnaasistide seltskonna üle mägede mööda teed, mida on kirjeldatud eespool tsiteeritud raamatukatkendi punktis 1 (ja mis on kaardil tähistatud lilla joonega). Esmakordselt üle mägede tulles võisid eestlased 1886. aastal kasutada ka seda teed. Raamatus on nimetatud seda kõige kergemaks; ka tol ajal sai selle teatud punktini läbida isegi vankriga, samuti ei ole sellel pikki järskede tõuse.

Ilmselt ei kasutanud eestlased ümberasumiseks raamatu punktis 2 mainitud ja kaardil punase joonega tähistatud teed, sest sellel paikneb üks väga pikk ja järsk tõus mäekurule, kohati kuni 2400 m kõrgusel merepinnast.

Peale nende olen kaardile lisanud (helesinise joonega tähistatud) teelõigu Pseašho mäekuru (перевал Псеашхо)²⁵ ja Eesti Aiakese vahel, mis võis samuti olla eestlaste teekonna osa. Kuigi üldtuntud tee läks mäeahelikult alla, ringiga piki Psluhhi (Пслух) jõge, võidi minna ka otse Psehako (Псехако) mäeaheliku kaudu. See on küll üsna järsk mäeahelik, mille nõlval tuleb liikuda mööda ohtlikku kaljusse raiutud rada, kuid ei saa välistada, et see rada oli juba siis olemas, ja eestlased võisid seda kasutada — vähemasti hiljem mägedes jahil käies, sest selle tee otsas on Karuvärv, mida

²¹ Tegelikult rentisid 1888. aastal Kubani Kasakate Raadalt Romanovite perekonnale jahipidamiseks 477 360 tiinu maad suurvürstid Pjotr Nikolajevitš ja Georgi Mihhailovitš.

²² Динникъ, Н. Я. Кубанская область въ верховьяхъ рѣкъ Уруштена и Бѣлой. — Записки Кавказскаго отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества, книжка XIX, 1897, lk. 63–81.

²³ Дьячковъ-Тарасовъ, А. Н. Черезъ переваль Псеашха (верховья Малой Лабы) къ Черному морю. Третье горное путешествіе екадеринодарскихъ гимназистовъ, лѣтомъ 1900 года. — Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племень Кавказа. Выпускъ XXXI. Тифлисъ, 1902, lk. 14–41.

²⁴ Praegune Krasnodar.

²⁵ Esmajoones mäeahelikku (хребет Псеашхо) tähistav nimi Pseašho on adõgee, abasiini ja abhaasi keelest tõlgituna 'paljuveeline mägi': selles mitme kõrge tipuga mäeahelikus on palju liustikke, kust saavad alguse paljud jõed.

allikates mainitakse. Viimasel aastakümnel on muudetud Psehako mäe nõlvad suusakuurordiks, kuhu on rajatud mitu suusatõstukit. Nii ei ole selles piirkonnas enam võimalik taastada ajaloolist vaadet teedele ja minu helesinine joon on seal tehtud üsna tunde järgi.

Teid kaardile märkides lähtusin ka sellest, mida satelliidipilt näha võimaldas. Osalt on teed nähtavad, ent vahel, kui tee läbib metsaala, ei paista ta satelliidile ühegi nurga alt ja seetõttu tuli mõnes kohas märkida teelõik oletuslikult, võttes nende lõikude algus- ja lõpp-punktide aluseks kohad, kus tee oli näha. Kindlasti on tänapäeval satelliidipiltidel näha rohkem teid, kui neid oli 1886. aastal, seda eelkõige mäekurudel ehk alpiaasadel, kus saab liikuda igas suunas nagu põllul. Alpiaasal ei ole võimalik kindlaks teha, kust läks 128 aastat tagasi rada. Sama tuleb öelda ka Eesti Aiakese ümbruse kohta, kus on maastikku seoses Sotši olümpiamängudega tundmatuseni muudetud, sealhulgas ehitatud palju uusi teid.

Kuid suur osa „üle mägede tuleku” teedest jääb siiski aladele, kus ongi võimalik liikuda ainult mööda ühte rada ja selle raja on ilmselt rajanud rahvad, kes seal elasid ja karjatasid oma loomi (ja kellel oligi neid teid vaja) sajandeid enne venelaste, kreeklaste ja eestlaste saabumist.

Kuigi venelased on juba terve sajandi tahtnud ja plaaninud rajada korraliku tee Põhja-Kaukaasiast üle Kaukasuse peaaHELiku Sotšisse, ei ole see loodusolude tõttu — õnneks — tänaseni jõukohane olnud. Nii on see teekond, nagu ka 128 aastat tagasi, täispikkuses läbitav vaid neile, kes liiguvad seljakotiga ja kondimootori jõul — jalgsi või hobusel —, ning neil on seal mägedes palju avastada ja imetleda.

9. märts 2014

Ilmus 22. märtsil 2014 veebisaidil ida.aule.ee. Täiendatud väikese muudatusega 22. oktoobril 2014.

Avaldamise aadress: <http://ida.aule.ee/kirjutised/index.html#langebraun2014>

Link artiklis kirjeldatud kaardile (Google Maps):

https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=z8F__3-5rpXA.kf4Ewhf8D10g

Link kaardile (KMZ-fail Google Earthis vaatamiseks): <http://ida.aule.ee/geo/langebraun2014.kmz>

Kaart on ka KMZ-vormingus manusena lisatud käesolevasse PDF-faili.
